

Berâat-i İstihlâl ve Hüsni-İbtidâ Açısından Sûre Girişleri –Nisâ Sûresi Örneği–

The Beginnings of the Sûrahs in Terms of the Arts of Best Beginning (*Barâ'at al-istihlâl* and *Husn al-ibtidâ*) With Special Reference to Sûrah al-Nisâ

Servet DEMİRBAŞ*

Öz

Bu çalışmada belâgat ilminin konuları arasında önemli bir yeri olan “Berâat-i istihlâl ve Hüsni-ibtidâ” sanatlarının Nisâ sûresi örneğinde Kur’an sûrelerindeki uygulaması incelendi. Bu çerçevede, çalışmaya konu olan kavramların tanımları ve önemi üzerinde durulduktan sonra ulûmü’l-Kur’an eserlerinde fevâtihu’s-süver başlığı içerisinde ele alınan âyetler ve sûreler arasındaki anlam ilişkisini inceleyen “münâsebât” ilmine ve Kur’an’ın tertip ve üslûbuna değinildi. Konunun anlaşılmasını kolaylaştırmak için farklı görüşler karşılıklı olarak incelendi. Nisâ sûresinin hüsni-ibtidâ matla’ı olan birinci âyeti ile sûrenin bütünü arasındaki anlam ilişkisi araştırıldı. Belâgatçılar, bir kelamın, etkili ve güzel bir hitap olabilmesi için yapısal bütünlüğünde üç hususa riâyet edilmesinin gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Bunlar, giriş kısmında asıl maksada işaret eden güzel sözlerle başlamak, metni oluşturan cümleler arasındaki geçişlerde irtibat kurmak ve sözü sonlandırırken muhatapın zihninde kalabilecek etkili ve kalıcı cümleler kullanmaktır. Kur’an’ın üslûbu, tertibi, nazmı ve manası arasındaki eşsiz uyum ve âyetler ile sûrelerin lafzî ve manevî âhenk, ve tenâsübü gibi özellikleri i’câz derecesinde emsalsiz bir konumdadır. Çok kere farklı sebeplere bağlı olarak uzun bir zaman diliminde pasajlar halinde nüzûlü tamamlanan Kur’an’ın sûrelerinin ve âyetlerinin tertibinde tematik olsun olmasın anlam bütünlüğü çok dikkat çeken özelliklerindedir. Sûrelerin ilk âyetlerinin ya da ilk âyet gruplarının anlam ve içerik olarak sûre içerisinde geçen ana konulara uygunluğu ve bu konulara işaret eden kelime ve terkiplerin ilk âyetlerde geçmesi, Kur’an’ın en önemli belâgat üsluplarından biridir. Bu sayede Kur’an’ın ihtiva ettiği konular arasında en güzel anlam münasebetleri kurularak muhatapların merakını ve iştiağını artıracak geçişler yapılmıştır. İyi bir araştırma yapıldığında Kur’an’da ilk bakışta birbiriyle irtibatı yokmuş gibi görünen birçok konu arasında insanı hayrete düşürecek derecede derin anlam münasebetlerinin bulunması mümkündür. Sûrenin isminden ve hüsni-ibtidâsı olan ilk âyetinden neyin kastedildiğini anlayan kimse, o sûrenin maksadını, hedefini ve vermek istediği mesajı da anlamış olacağından berâat-i istihlâlî bilmek önem arz etmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Kur’an Bütünlüğü, Nisâ Sûresi, Belâgat, Berâat-i İstihlâl, Hüsni-İbtidâ

* Dr. Öğr. Görevlisi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi, Arap Dili ve Belâgatı Anabilim Dalı, sdemirbas@ybu.edu.tr, orcid.org/0000-0001-6415-2140, Research Article/Araştırma Makalesi, Received/Geliş Tarihi: 28.06.2022, Accepted/Kabul Tarihi: 01.09.2022, Published/Yayın Tarihi: 18.09.2022.

Abstract

In this study, the application of the arts of best beginning (*barā'at al-istihlāl* and *husn al-ibtidā*), which has an important place among the topics of the science of *balāghah*, in the Qur'ān surahs was analyzed with special reference to Sūrah al-Nisā. In this context, after focusing on the definitions and importance of the concepts that are the subject of the study, the subject of relations, which examines the meaning relationship between the verses and sūrahs in the subjects of *fawātih as-suwar* (sūrah openings) in the works of *ulūm al-Qur'ān*, and the arrangement and style of the Qur'ān are mentioned. In order to facilitate the understanding of the subject, different views were examined mutually. The semantic relationship between the first verse of the Sūrah al-Nisā and the whole of the Sūrahs was investigated. The rhetoricians emphasized the necessity of complying with three aspects in its structural integrity in order for a word to be an effective and beautiful address. These are to start with nice words that point to the main purpose in the introduction, to establish a connection between the sentences that make up the text, and to use effective and permanent sentences that can stay in the mind of the addressee while ending the sentence. The unique harmony between the style, arrangement, verse and meaning of the Qur'ān, and the literal and spiritual harmony of the verses and the literal and spiritual harmony and reconciliation of the sūrahs are in a unique position at the level of *i'jāz*. The semantic integrity, whether thematic or not, is one of the most striking features in the arrangement of the sūras and verses of the Qur'ān, which were completed in passages over a long period of time due to different reasons. The conformity of the first verses or first groups of verses of the sūrahs to the main topics in the surah in terms of meaning and content, and the words and compositions that point to these issues in the first verses are among the most important rhetoric styles of the Qur'ān. By establishing the most beautiful semantic relations among the subjects contained in the Qur'ān, transitions were made to increase the curiosity and enthusiasm of the interlocutors. When many issues in the Qur'ān, which at first glance seem to have no connection with each other, are well thought out, it is possible to find astonishingly deep semantic relations. Since the person who understands what is meant by the name of the sūrah and its first verse, will be able to understand the purpose, target and message of that sūrah, it is important to know the art of best beginning (*barā'at al-istihlāl*).

Keywords: Tafsīr, Integrity of the Qur'ān, Balāghah, Sūrah al-Nisā, Barā'at al-istihlāl, Husn al-ibtidā

Giriş

Edebî mucize olarak indirilen Kur'an, insanların bir benzerini getirmekten aciz kaldıkları¹ ilahî bir kelimedir. O'nun üslûbu, tertibi, lafızlarıyla manaları arasındaki insicam, âyetler ile sûreler arasındaki âhenk ve tenâsüb gibi özellikleri i'câz derecesinde emsalsiz bir konumdadır. Muhataplarını hayretler içinde bırakan en önemli i'câz vecihlerinden biri de sûrelerinin ve âyetlerinin tertip ve telifindeki kusursuzluktur. Yirmi üç sene gibi uzun bir zaman diliminde çoğu kere farklı sebeplere bağlı olarak nüzûlü tamamlanan Kur'an'ın gerek sûrelerinin tertibinde gerekse sûre içerisinde âyetlerin tertibinde tematik olsun olmasın anlam bütünlüğü çok dikkat çeken özelliklerindedir. Sûrelerin ilk âyetlerinin ya da ilk âyet gruplarının anlam ve içerik olarak sûre içerisinde geçen ana konularla uygunluğu ve bu konulara işaret eden kelime ve terkiplerin ilk âyetlerde geçmesi, Kur'an'ın en önemli belâgat üsluplarındandır.

Bu makale, sûre girişlerindeki ilk âyetlerin sûrede ele alınan asıl maksada ve içeriğe uygunluğunu ifade eden *Berâat-i istihlâl* (*Berâ'atü'l-istihlâl*) ve *Hüsn-i ibtidâ* (*Hüsnü'l-ibtidâ*) açısından incelenmesini konu edinmektedir. Belâgat ilminin gelişmesine paralel olarak âyetler ve sûreler arası münasebet (tema ve insicam bütünlüğü) ve buna bağlı olarak berâat-i istihlâl ve hüsn-i ibtidâ konuları belâgat eserlerinde, tefsirlerde, müstakil eserlerde ve çeşitli makalelerde incelenmiştir.

Berâat-i istihlâl ve hüsn-i ibtidâ konusu klasik dönem ulûmu'l-Kur'ân çalışmalarında "fevâtihu's-süver ve münâsebât" başlıkları altında yer almıştır. Zerkeşî (öl. 794/1392), bu faaliyetin aklî bir çıkarım olduğunu, akla sunulduğu zaman bunu kendi imkânlarıyla idrak edebileceğini vurgulamıştır.² Suyûtî (öl.911/105), bu konuyu berâat-i istihlâl, hüsn-i ibtidâ, hüsn-i intihâ, hüsn-i tehallus ve istitrâd gibi başlıklar altında incelemiştir.³

Klasik dönem müfessirlerinden Zemahşerî (öl.538/1143), *el-Keşşaf* ta Fahreddin er-Razî (öl.538/1143), *Mefâtihu'l-gayb*'da Bikâî (öl.885/1480), *Nazmu'd-dürer*'de Âlûsî (öl.1270/1854), *Ruhu'l-meânî*' de sûrelerin ve âyetlerin birbirleriyle olan anlam ve muhteva bütünlüğünü, sûre girişlerinin sûrenin muhtevasına uygunluğunu berâat-i istihlâl, hüsn-i matla' gibi kavramlarla incelemişlerdir. Çağdaş dönemde yazılan tefsirlerde özellikle Elmalılı Hamdi Yazır (öl.1942), *Hak Dini Kur'an Dili* tefsirinde, Seyyid Kutub (öl.1966), *Fî Zılâli'l-Kur'an*'da İbn Âşûr (öl.1973), *et-Tahrîr ve't-tenvîr*'de Muhammed İzzet Derzeze (öl.1984) *et-Tefsiru'l-hadîs* isimli eserinde bu konulara yer vermişlerdir. Emîn Ahsen Islâhî (öl. 1997), *Mebâdi-i tedebbür-i Kur'ân* ve *Tedebbür-i Kur'ân* isimli eserlerinde hocası Hamîdüddin Ferâhî

¹ Bakara 2/23; Hûd 11/13; İsrâ 17/88.

² Bedreddîn Muhammed b. Abdullah ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim (Kâhire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1957), 1/35.

³ Celâleddîn Abdurrahmân es-Süyûtî, *el-İtkân fî ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed b. Ali (Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006), 3/267-268.

(öl. 1930) gibi Kur'an'ın nazım prensibi üzerinde detaylıca durmuş, âyetler ve sûreler arasındaki anlam münasebeti ve berâat-i istihlâl gibi konuları tefsirinde uygulamıştır. Berâat-i istihlâl konusu sûreler özelinde farklı çalışmalara konu olduğu gibi makale düzeyinde de bazı çalışmalar yapılmıştır.⁴ Bu çalışmalar konuyu genel anlamda ele alan çalışmalar olup bütün sûrelerin girişlerindeki özellikleri fevâtihu's-süver açısından incelemeye çalışmışlardır. Bizim çalışmamız, sûrelerin ilk âyetlerinin anlam ve içerik olarak sûre içerisinde geçen ana konulara işaret etmesini ve uygunluğunu ifade eden berâat-i istihlâl ve hüsn-i ibtidâyı Nisâ sûresi özelinde incelediği için diğer çalışmalardan farklı bir konumdadır.

1. Kavramsal Çerçeve

Belâgatçılar, bir kelamın etkili ve güzel bir hitap olabilmesi için yapısal bütünlüğünde üç hususa riâyet edilmesinin gerekliliği üzerinde durmuşlardır. Birincisi, giriş kısmında hüsn-i ibtidâ ve berâat-i istihlâl, ikincisi, metni oluşturan cümleler arasındaki geçişlerde tehallus, iktidâb ve istidrâd, üçüncüsü de sözü sonlandırırken hüsn-i intihâ gibi edebî özelliklerdir.⁵ Berâat-i istihlâlin bütün bu kavramlarla ilişkisi söz konusudur.

1.1 Hüsn-i ibtidâ حسن الابتداء

Sözlükte güzellik manasına olan “hüsn/حسن” ve başlamak manasına olan “ibtidâ/ابتداء”⁶ mastarlarının izafetinden oluşan hüsn-i ibtidâ, terkibi, edebî bir ıstılâh olarak nazımda, nesirde ve hitabette sözün maksadına uygun olan, esas konuya işaret eden cümleler kurarak muhatapların dikkatini çeken bir üslûpla başlamaktır. Bir başka ifadeyle, söze başlarken kulağa hoş gelen, dile ağır gelmeyen, kullanımı yaygın, anlamı düzgün ve muhatapların haline, zaman ve zemine (muktezâ-yı hale) uygun tavır ve sözlerle güzel bir başlangıç yapmaktır.⁶ Hüsn-i ibtidâda lafızların hassas, yumuşak, kolay anlaşılabilir ve manalarının açık olmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur. Bununla birlikte giriş kısmını lüzumsuz sözlerden, manayı ihlal edecek takdim ve tehirlerden arındırmak gerekir.⁷

⁴ İbrahim es-Seyyid Abdürraûf, “Berâatü'l-istihlâl fi meftûtiha min süveri'l-Kur'ân bi'l-emr” *el-Mecelletü'l-İlmiyye li Külliyyeti'l-ul'umi'l-islâmiyye bi'z-Zekâzîk*, 30/2, (1439/2018), 1287-1330; Ali b. Münâvir er-Rufâî, “Berâat-i istihlâl fi'l-Kur'âni'l-Kerîm” *Mecelletü Câmiati'l-Hadîde*, 6 (Haziran 2016), 321-342; Abdülkerîm el-Hazrecî “el-Cânibü'l-fenniyye fi fevâtihi's-süveri'l-Kur'âniyye” *Mecelletü Külliyyeti'l-İmam el-Azam*, 2/3, (2006); Ali Bulut, “Arap Edebiyatında Berâat-i İstihlâl Sanatı”, *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/3 (Haziran 2008): 77-88.

⁵ Celâleddin el-Kazvînî, *Telhisu'l-miftâh* (İstanbul: Eser Neşriyat ts.), 167-168.

⁶ Abdulfettâh Beysûnî, *İlmü'l-bed' dirâse târîhiyye ve fenniyye* (Kahire: Müessestü'l-Muhtâr, 2015), 250-251.

⁷ İbn Abdülhak el-Omerî et-Tırâblûsî, *Düerü'l-ferâidi'l-müstahsene* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1439/2018),

1.2 Berâat-i İstihlâl براعة الاستهلال

Berâat/براعة kelimesi, برع fiilinden mastar olup “fazilet ve güzellikte tam olmak, temayüz etmek, öne çıkmak, üstün olmak, karşılık beklemezsizin vermek, atâ ve ihsanda bulunmak” gibi anlamlara gelir.⁸ İstihlâl/الاستهلال kelimesi ise هل kök fiilinin istifâl kalıbından mastar olup “çocuğun doğduğu anda ilk çıkardığı ses, bir işe başlamak, yeni ayın (hilal) görünmesi, yağmurun ilk yağışı, her ne olursa olsun sesin yükselmesi” gibi anlamlara gelmektedir.⁹ Berâat-i istihlâl’in terim anlamı da sözlük anlamlarıyla ilişkilidir. Belâgat istilâhında كون الابتداء مناسباً للمقصود “kelamın başlangıcının asıl maksada uygun lafızlarla olması” şeklinde tanımlanmıştır.¹⁰ Bir söze ya da yazılı bir metne başlarken konuyla ilgili kelimeler kullanarak maksada ve muhtevaya işaret etmek için ilgi çekici güzel bir üslûpla giriş yapmaktır.¹¹ Bu sanat, mütekellim ile muhataplar arasındaki iletişimi güçlendirerek onları konuya yönlendirir. Böylelikle muhataplarda konuyu anlamaya yönelik bir intibah meydana gelir. Bir kelamın başlangıcı ne kadar güzel ve etkileyici olursa sonu da o nispette güzel olur. Bu sanata berâat-i matla’ ve hüsn-i matla’ gibi isimler de verilmiştir.¹² Araçlar, nesir ve nazımda berâat-i istihlâl’e çok önem vermişlerdir. Konuşulacak ya da yazılacak her konunun başlangıcında muhtevaya uygun bir giriş yapılarak asıl konuya delalet eden, muhatapları asıl maksada teşvik eden, onlarda merak uyandıracak kelimeler ve cümleler kullanmak edebî bir meziyettir. Câhiz (öl. 255/869), bu hususta “anlatılmak istenen şeyin başlangıcında maksada delâlet etmeyen, konuşmacının niyet ve maksadını ortaya koymayan sözde hayır yoktur” demiştir.¹³

Berâat-i istihlâl’de maksada işaret eden güzel bir başlangıç yaptıktan sonra bir münasebet bularak esas konuya geçiş yapmaya tahallus/تخلص, girişten sonra herhangi bir münasebet düşürülmeden doğrudan konuya geçmeye iktidâb/اقتضاب adı verilir.¹⁴ Konu değiştirerek asıl maksadın dışına çıkıp başka bir şey anlattıktan sonra tekrar asıl konuya

⁸ Halil b. Ahmed el-Ferâhidî, *Kitâbü’l-‘ayn*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003), “br’a”, 1/131; Ebû’l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim b. Manzûr, *Lisânu’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), “br’a”, 8/8.

⁹ Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, *Tehzîbü’l-luga*, thk. Muhammed Avd Mür’ib (Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 2001), “hl”, 5/238-239; İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab*, “hl” 11/, 702;

¹⁰ Celâleddîn el-Kazvîni, *el-Îzâh fî şerh-i Telhîsi’l-mifâh*, thk. İbrahim Şemsüddîn (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1426/2003), 324.

¹¹ Nasrullah Hacımüftüoğlu, “Berâat-i İstihlâl” *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1988), 5/470; Abdurrahmân b. Hebenneke el-Meydânî, *el-Belâgatü’l-Arabiyye* (Dımişk: Dâru’l-Kalem, 1416/1996), 2/559.

¹² “Berâat-i İstihlâl” *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1997), 1/398.

¹³ Ebû Osmân Amr b. Bahr el-Câhiz, *el-Beyân ve’t-tebyîn*, thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn (Kahire: Mektebetü’l-Hânci, ts.) 1/116.

¹⁴ Sa’düddîn Mesud b. Ömer et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, thk. Abdülhamîd Hindâvî (Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, ts.), 735-736.

dönmeye de *istitrâd*/استطراد denir.¹⁵ Bütün bunlar *berâat-i istihlâl* ile ilişkili kavram ve ıstılahlardır.

1.3 Tehallus/تخلص

Sözlükte, hâlis ve katkısız olmak, tehlike vb. şeylerden kurtulmak, varmak, ulaşmak, ait olmak gibi anlamlar ifade eden *hulûs*/خلوص mastarından türetilen *tehallus*/تخلص “kurtulmak, bir şeyden ayrılıp diğerine geçmek” demektir.¹⁶ Edebiyat ıstılahında, kelamda giriş bölümünden sonra asıl konuya intikalde veya bölümler arası geçişte aralarında anlam münasebeti kurarak düzgün ve sıcak bir geçiş yapma sanatıdır. Tehallus için bazı müellifler “hüsn-i tehallus, *berâat-i tehallus*, hurûc, hüsn-i hurûc” gibi terimler kullanmıştır.¹⁷ Tehallusta maksat, dinleyici veya okuyucunun giriş kısmından asıl konuya geçiş hususunda merakını artırmak ve başlangıçla esas konu arasındaki geçişi uyumlu bir ifade ile yaparak dikkatleri konuya yönlendirmektir.¹⁸

Aslında şiirin edebî özelliklerinden olan tehallusun nesirde de bulunabileceği cumhur tarafından kabul edilmiştir. Kur’an’da tehallusun bulunmadığını iddia etmenin yanlış bir görüş olduğunu söyleyen İbnü’l-Esîr (öl. 637/1239), Kur’an’da belâgatla ilgili her tür güzelliğin ve edebî sanatın yer aldığını, onda *va’z*, *tezkîr*, *inzâr*, cennetle müjdeleme, cehennemden sakındırma, emir ve nehy, *va’d* ve *va’id*, muhkem ve müteşâbih, peygamberlerin ve meleklerin nitelikleri, şeytanın yerilmesi ve benzeri konular arasında en güzel anlam münasebetleri kurularak muhatapların merakını ve iştihakını artıracak geçişlerin yapıldığını belirtmiştir.¹⁹ İbn Ebi’l-İsba’ (öl. 654/1256), tehallusun ince bir *i’câz* veçhi olup Kur’an’da bulunduğunu söylemiştir. Kur’an’daki tehallusu anlamamanın yolunun fasıl ve vasılı iyi bilmekten geçtiğini söyleyen Ebi’l-İsba’, Kur’an’da ilk bakışta birbiriyle irtibatı yokmuş gibi görünen bir çok ayet ve konu iyi düşünüldüğünde aralarında insanı hayrete düşürecek türden nüktelerin ve derin anlam münasebetlerinin bulunabileceğini ifade etmiştir. Örnek olarak İsrâ sûresinin ilk âyetlerini vermiştir.²⁰

¹⁵ İsmail Durmuş, “İstitrâd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 23/401-402.

¹⁶ Halîl b. Ahmed, *Kitâbü’l-ayn*, 1/334; Ebü’l-Kâsım, Hüseyin b. Muhammed er-Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi’l-Kur’ân*, (Beyrut: Dâru’l-Marife, 2010), 161.

¹⁷ İsmail Durmuş, “Tehallus”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2001), 40/317-319.

¹⁸ Sa’düddîn Mesud b. Ömer et-Teftâzânî, *Muhtasarü’l-me’ânî* (İstanbul: Salah Bilici Kitabevi, ts.), 456-457.

¹⁹ Durmuş, “Tehallus” 40/317-319.

²⁰ İbn Ebi’l-İsba’ el-Mısırî, *Bed’ü’l-Kur’ân*, thk. Muhammed Şeref (Mısır: Nahdatü Mısır, ts.), 167.

1.4 İktidâb/ الاقتضاب

Sözlükte, kesmek, ağacı budamak ve koparmak anlamındaki قضب kök fiilinin “iftiâ’1/افتعال” kalıbından mastar olan iktidâb, sözü kesmek, irticalen konuşmak, sözü özetlemek ve söz söylemek gibi manalara gelir.²¹ İktidâb, bedî’ ilminde giriş kısmından asıl maksadı ifade eden kısımlara anlam münasebeti kurmadan doğrudan geçiş yapmak anlamında kullanılır.²² Kur’an’ın birçok sûresinde ve özellikle Mekkî sûrelerde, İndiği dönemin edebiyatının bu karakteristiğini yansıtır biçimde iktidâb tarzının hâkim olduğu görülür. Hadislerde ve sahâbe sözlerinde de aynı üslûp çokça kullanılmıştır.²³

1.5 İstitrâd/ الاستطراد

Kelam içerisinde insicamı ve cümleler arasında konu bütünlüğünü etkileyen edebî sanatlardan biri de istitrâddır. Lügat olarak kovmak, uzaklaştırmak, sürmek, peşine düşmek gibi anlamlar ifade eden trd/طرد kök fiilinden istifâ’1/استفعال kalıbında mastar olan istitrâd kelimesi belâgat ıstılâhında, konu değiştirmek, asıl konudan olmadığı halde bir münasebet sebebiyle söz arasında başka bir konuya geçtikten sonra yine asıl konuya dönüş yapmak, bir düşünceden başka bir düşünceye geçmek gibi manalar ifade eder.²⁴

İstitrâdda yazar ya da hatip kelamın asıl konusu devam ederken muhatapların beklemediği bir zamanda bir münasebet düşmesiyle konu dışına çıkıp, başka şeylerden bahsettikten sonra tekrar eski konuya dönüş yapar. Belâgat âlimleri istitrâd ile tehallus arasında fark olduğunu açıklamışlardır. Her ikisinde de bir konu terk edilerek başka bir konuya geçiş yapılır. İstitrâdda eski konuya tekrar dönülürken tehallusda geri dönüş yapılmaz. Ayrıca tehallusda okuyucu veya muhatapın beklediği, aşamalı bir geçiş yapılırken, istitrâdda başka konuya geçiş beklenmedik bir şekilde anî sıçrayışlarla ve iltifat üslûbu tarzında gerçekleşir.²⁵ Zemahşerî, A’râf sûresi 7/26-27. âyetlerde Ademoğullarına avret mahallerini örtecekleri elbiselerin verildiği ifade edilirken konu arasında istitrâd üslûbu üzerine “*Takvâ elbisesi ondan daha hayırlıdır.*” denilerek takvâ boyutuna dikkat çekildikten sonra tekrar asıl konuya dönülerek Ademoğullarına hitaba devam edildiğini belirtmiştir.²⁶

²¹ Ezherî, *Tehzîbü'l-luga*, “Qdb”.

²² Kazvîni, *el-İzâh*, 2/598; Durmuş, “İktidâb” 22/55-56.

²³ Durmuş, “İktidâb”, 22/55-56.

²⁴ Durmuş, “İstitrâd”, 23/401-403.

²⁵ Durmuş, “İstitrâd”, 23/401-403.

²⁶ Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşaf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî, 2001), 2/ 92-93.

1.6 Hüsn-i İntihâ حسن الانتهاء

Bilindiği gibi belâgatın bir şubesi olan bedî' ilminin konusu söz sanatlarıdır. Bu sanatların biri de hüsn-i intihâ olup, söylenen sözün, yazılan yazının veya inşad edilen şiirin güzel bir şekilde sonlandırılması manasına gelmektedir. Bu sanat, intihâ, hüsnü'l-hâtıme, hâtıme, hitâm, berâatü'l-makta' gibi adlarla da anılmıştır. İntihâ, sona ermek ve bitiş manalarına gelmektedir. Hüsn ise güzellik manasında olup, bu iki kelimenin oluşturduğu izafet terkibi sona ermenin güzel oluşu anlamını ifade etmektedir.²⁷

Belâgat terimi olarak daha çok tanım yerine bu sanatın nasıl uygulanacağı üzerinde durulmuş, efradını cem eden bir tanımlamaya gidilmemiştir. Bununla birlikte bazı tarifler de mevcuttur. Bu tanımlardan biri şöyledir: “Bir sözü ya da yazıyı, ortama uygun bir şekilde muhatabın gönlünü okşayan, dile ağır gelmeyen, anlamı düzgün ve hoş sözlerle bitirmektir.”²⁸

Son sözler, dinleyicinin ya da okuyucunun aklında iz bıraktığı için kelamın güzel bir şekilde sonlandırılması önemlidir. Son sözler doğru seçilirse akılda kalır ve etkili olur. Teftâzânî (öl.792/1390), bu durumu yemeğin sonunda tatlı bir şeyin yenilmesine benzetmiştir. İntihâ sanatının en güzel uygulaması, sözün sona erdiğini îma ve işaret eden bir sözle bitirilmesidir. Bu sözü duyan kişi, konuşmacının veya şairin sözünü bitireceğini anlar.²⁹ Sözün güzelce bitirilmesinin bir faydası da dinleyicinin hatırında o sözün sahibi iyi bir intiba bıraktığı için onu yeniden dinleme ya da okuma isteği ve arzusu bırakmasıdır.³⁰

Kur'an sûrelerinin sonları en güzel hüsn-i intihâ örnekleriyle doludur. Dirâyet yöntemini uygulayan müfessirlerin çoğu bu nüktelere tefsirlerinde yer vermişlerdir. Bir örnek olarak Peygamber efendimizin hanımlarından bazısına bir sır söylemesi sonucu ortaya çıkan hadiselerden bahsederek başlayan ve aile hayatına dair uyarı ve öğütler ihtiva eden et-Tahrîm sûresinin peygamber hanımı olmakla beraber hıyanet ve inkâr içindeki iki kadını tevbih edip ayıplamasıyla, fazilet ve sabır timsali olup kurtuluşa eren iki kadını da överek bitmesi hüsn-i intihânın en güzel, misallerindendir.³¹ Kur'an sûrelerinin sonundaki hüsn-i hâtimenin diğer bir yönü de sûrenin baş tarafı ve genel olarak sûrenin muhtevasıyla ilgili olmasıdır. Bazı sûrelerde bu ilişki oldukça belirgindir. el-Mü'minûn sûresi قد افلح المؤمنون “Müminler gerçekten kurtuluşa ermişlerdir.”³² âyeti ile felaha eren müminlerin vasıflarını anlatarak başlamış, son

²⁷ Said Nuri Akgündüz, “Arap Edebiyatında Hüsnü'l-İntihâ Sanatı”, *Yalova Üniversitesi İslamî İlimler Fakültesi Dergisi*, 1/ 2, (Haziran, 2016.), 35-45.

²⁸ Ali Bulut, *el-Belâgatü'l-müeyyera* (İstanbul: MÜİFV Yayınları, 2014), 339.

²⁹ Teftâzânî, *el-Mutavvel*, 739.

³⁰ Meydânî, *el-Belâgatü'l-Arabiyye*, 563.

³¹ Muhammed Ali es-Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr* (Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.), 3/406.

³² el-Mü'minûn 23/1.

âyetlerinde ise انه لا يفلح الكافرون “Gerçek şu ki kafirler kurtulamazlar.”³³ âyetiyle inkârcıların felaha eremeyecekleri haber verilerek bitirilmiştir.³⁴

Bir kelamın, etkili ve güzel bir hitap olabilmesi için yapısal bütünlüğünde bulunması gereken önemli noktaların neler olduğuna kısaca değindikten sonra şimdi de Kur’an-ı Kerim’in tertip ve üslup özelliklerinden bahsetmek istiyoruz.

2. Kur’an’ın Tertip ve Üslûbu

Kur’an’ın kendisine ait emsalsiz bir dili, edebî bir tertibi ve üslûbu vardır. Kur’an kendisine has olan bu özelliğini bir i’câz ve tehaddî olarak ifade etmiştir.³⁵ Kur’an’ın üslûbu ve tertibi o kadar yüksek seviyededir ki, inzal edildiği ilk dönemlerde Mekke müşrikleri onu, gizlice ve hayranlıkla dinlemekten kendilerini alamamışlar, onun eşsiz tesiri karşısında etkilenmemek için okunduğunda gürültü çıkarma kararı almışlardır.³⁶

İnsanlığı hidayete ulaştırmak için inzal olunan Kur’an, bu hidayeti muhataplarına ulaştırmak için apaçık bir Arapçayı kendisine vasıta yapmıştır.³⁷ Bu itibarla onu anlamada ve anlam delaletlerini tespit edebilmekte dil bilimsel tahliller çok büyük önem taşımaktadır. Ancak dil bilimsel çalışmalar tek başına yeterli değildir.³⁸ Kur’an’ın doğru bir şekilde anlaşılmasında dil bilimsel faaliyetlerin yanında metin içi ilişkileri de bilmek önemlidir. Kur’an’ın iç bağlamlarından diyebileceğimiz âyetlerinin ve sûrelerinin tertibini ve bunların birbirleriyle olan lafız-mana münasebetlerini tespit etmek gerekir. Kur’an’ı anlamada ve sûre girişlerinin asıl maksada uygunluğu anlamındaki berâat-i istihlâli tespitinde âyetleri oluşturan cümleler arasındaki bütünlüğü ve âyetler arasındaki mana örgüsünü anlamak büyük önem taşır. Sûre içerisindeki âyetlerin birbiriyle ilişkisi vardır. Her bir âyetin diğer bir âyete bakan bir yönü vardır. Müminlere yasaklama getiren bir âyetin devamında Allah Teâlâ’nın affedici olduğunun zikredilmesi,³⁹ terbiye ve eğitimle ilgili âyetlerde “Rab” kelimesinin geçmesi, ulûhiyet ile ilgili âyetlerde “Allah” lafza-i celalinin zikredilmesi tesadüfi kullanımlar değildir.⁴⁰

Berâat-i istihlâli tespitinde sûre isimlerinin de önemi büyüktür. Her sûrenin kendisini tamamlayan ismi vardır. Bu isimler bazı sûrelerde birden çoktur. Sûre isimleri, sûrelerin ihtiva ettiği konularla doğrudan ya da dolaylı ilgilidir. Bikâî, bu konuda şunları söylemiştir: “Bir

³³ el-Mü’minûn 23/117.

³⁴ Zerkeşi, *el-Burhân*, 1/186.

³⁵ el-Bakara 2/23.

³⁶ Fussilet 41/26.

³⁷ Halis Albayrak, *Tefsir Usulü* (İstanbul: Şule Yayınları, 1998), 40.

³⁸ Celal Kırcı, *Hayatın İçinde Hayatla Birlikte Kur’an-ı Anlama* (İstanbul: Marifet Yayınları, 2010), 158.

³⁹ el-Bakara, 2/173.

⁴⁰ Seyyid Kutub, *Kur’an’da Edebî Tasvir*, çev. Kâmil M. Çetiner (İstanbul: Arslan Yayınları, 1997), 129.

kimse sûrenin isminden muradının ne olduğunu anlarsa, o sûrenin maksadını, hedefini ve vermek istediği mesajı da anlamış olur. Sûrenin maksudunu iyi anlayan da onun âyetleri ve bütün ifadeleri arasındaki mana örgüsünü ve bütünlüğünü de kolaylıkla kavrar.”⁴¹ Bikâî, bu ifadeleriyle sûrenin ismiyle konuları arasındaki münasebeti bilmenin önemini vurgulayarak berâat-i istihlâle işaret etmiştir.

Kur’an, içerdiği hakikatleri muhataplarının zihin dünyasına ulaştırarak onların ilgi ve dikkatlerini kendisine yönlendirmek için gerekli olan bütün edebî sanatları ve yöntemleri en güzel üslupla kullanmıştır.⁴² Allah’ın varlığı ve birliğini bildiren âyetler, inanç esasları, ahlâkî prensipler, ibadetler, şerî hükümler, kıssalar, helaller ve haramlar, emirler ve yasaklar, çeşitli müjde ve korkutmalar, fizik ve metafizik alemlere dair bütün bilgiler bir arada ve iç içe Kur’an’ın kendine ait metin yapısı ve tertibiyle yer almıştır.⁴³ Kur’an, muhataplarının zihinlerini uyanık tutmak için sûre içerisinde konular arasında anlam ilişkileri kurarak ihtiva ettiği konular arasında bazen açık bazen de gizli irtibatlar kurmuştur. Bu zihinsel irtibatlar kısa bir sûre de bile birçok Kur’anî hakikati haber verme imkânı sunmaktadır.⁴⁴

Kur’an’ın tasnifi ve tertibi, insanların oluşturduğu ilmî, fikrî ve edebî eserlerin tasnifi gibi değildir. O her haliyle bir mucizedir. Onun konuları iç içedir. İlmî eserlerde genellikle tematik bir metot izlenir. Kur’an’da ise uzun olsun kısa olsun genellikle bir sûre içerisinde farklı konulara temas edilir. Bir sûrede bir kısmı anlatılan bir konunun diğer bir kısmı başka sûrede yer alabilmektedir.⁴⁵ Halis Albayrak, Kur’an’ın anlam bütünlüğü ve âyetleri arasındaki münasebeti şu ifadeleriyle dile getirmiştir:

“Kur’an telif eserlerden tamamen farklı bir yapıdadır. Onda konular, bölümler, ana başlıklar ve alt başlıklar altında işlenmez. Muayyen konular, bazı siyak-sibak çerçevesinde adeta müstakil olarak ele alınmış görüntüsü verseler de Kur’an’ın diğer pasajlarıyla doğrudan veya dolaylı olarak irtibatlıdır. Çünkü bir âyet grubu hatta âyetten bir terkip bile birkaç hedef gözetebilmektedir. Bundan dolayı Kur’an’ın bir biriminin (sûresinin) sadece bir konuya münhasır kılınması çoğunlukla mümkün olmamaktadır. Bütün parçalar buldukları mana çerçevesinde, üzerlerine düşenleri yaparken, Kur’an’ın manzumesi içindeki diğer birimlerle ve parçalarla olan ilişkilerini sürdürürler.”⁴⁶

Kur’an, sahip olduğu sağlam insicam, edebî güzellikleri kendisinde toplayan m’uciz bir üslup ve tertibiyle bütün parçaları birbirine bağlı bir cümle, taşları birbirine kenetlenmiş

⁴¹ Mehmet Faik Yılmaz, *Âyetler ve Sureler Arasındaki Münasebet* (Ankara: DİB Yayınları, 2009), 158-159.

⁴² M. Halil Çiçek, *Kur’an Nasıl Bir Kitaptır* (İstanbul: Beyan Yayınları, 2007), 90-91.

⁴³ Ebû'l-Alâ, el-Mevdûdi, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, çev. Muhammed Han Kayani vd. (İstanbul: İnsan Yayınları, 1996), 1/19-26.

⁴⁴ Çiçek, *Kur’an Nasıl Bir Kitaptır*, 43.

⁴⁵ M. Said Şimşek, *Kur’an’ın Ana Konuları*, (İstanbul: Beyan Yayınları, 1999), 11.

⁴⁶ Halis Albayrak, *Kur’an’ın Bütünlüğü Üzerine* (İstanbul: Şule Yayınları, 1996), 155.

sağlam bir yapı ve canlı bir organizma gibidir. ⁴⁷ Kur'an, sûreler içerisinde farklı konuları birbirine ulayarak ele alırken berâat-i istihlâl ve hüsnü-i ibtidâyı benzersiz bir üslupla kullanmıştır. Sûre içerisinde yer alan konular, muhatapların hallerine en uygun kelime ve cümlelerle başlamış, bu kelime ve cümleler de sûre içeriğine yönelik birçok latif işaretler barındırmıştır.

Sûrelerin başında hüsn-i ibtidânın en güzel örnekleri verildikten sonra asıl konuya geçişte bazen âyetler arasında anlam münasebeti kurularak sıcak geçişlerle *tehallus* yapmıştır. Bazen de ani sıçrayışlar yaparak muhatapları uyarmak için giriş kısmından asıl maksadı ifade eden kısımlara geçişlerde doğrudan *İktidâb* uygulamıştır. Sûrenin asıl konusu devam ederken muhatapların beklemediği bir zamanda bir münasebet düşmesiyle konu dışına çıkılıp başka bilgiler verdikten sonra tekrar eski konuya dönüş yapıldığı *İstitrâd* da az değildir. Kur'an sûrelerini kendilerine has içerikleri itibarıyla müstakil bir Kur'an gibi tasavvur etmek mümkündür.⁴⁸ Bu konuyu Muhammed Dirâz (öl. 1958) şu ifadeleriyle tasvir etmiştir:

“Kur'an'ın her sûresinde bir giriş, bir gelişme ve bir de sonuçtan müteşekkil belirli ve sınırlı bir plan vardır. Sûrenin girişinde yer alan ilk âyette ya da ilk âyet grubunda o sûrede incelenmek istenen konu ya da konuların ana hatları yer almaktadır. Arkasından gelişme bölümleri gelmekte; girişte işaret edilen maksatlar ve içerik çok farklı üsluplarla ele alınmaktadır. Tam bir insicam ve ahenkle hiçbir parça üst üste gelmediği gibi, her parça sûrenin bütünlüğü içindeki en uygun biçimde bulunmaktadır. Böylece girişte işaret edilen konular sonuç bölümünde eksiksiz bir şekilde cevabını bulmuştur.”⁴⁹

Fâtiha sûresi Kur'an'ın tamamı için bir berâat-i istihlâl gibidir. En güzel hüsn-i ibtidâ örneğini sergilemektedir. Kur'an'ın bütün konularına icmâlî olarak işaret etmektedir. En belîğ lafızlarla, belâgatın en mükemmel nükteleriyle Kur'an'ın bütün konularına şamildir. Süyutî, Kur'an'ın ihtiva ettiği ilimlerin dört ana başlıkta toplandığını ve bunlara Fatiha sûresinde icmâlî olarak işaret edildiğini bildirmiştir. Bunlardan birincisi tevhiiddir. الحمد لله رب العالمين الرحمن الرحيم “*Hamd (bütün övgüler) alemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm Allah'a mahsustur.*”⁵⁰ âyetleri, her şeyi yoktan var eden, varlığı zarûri, bütün kemal sıfatlarıyla muttasıf, noksan sıfatlardan münezzeh Allah Teâlâ ve sıfatlarının ifadesi olan tevhide icmâlî olarak ifade etmektedir. İkincisi nübüvvettir. اهدنا الصراط المستقيم صراط الذين أنعمت عليهم غير المغضوب عليهم ولا الضالين “*Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet. Gadaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil.*”⁵¹ âyetleri, Allah ile kulları arasında bir elçilik olan nübüvveti ispat

⁴⁷ Fatih Tiyek, *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 125.

⁴⁸ Muhsin Demirci, *Konulu Tefsire Giriş* (İstanbul: İFAV Yayınları, 2013), 188.

⁴⁹ Muhammed Abdullah Dirâz, *Kur'an'ın Anlaşılmasına Doğru*, çev. Salih Akdemir (İstanbul: Mim Yayınları, 1983), 23.

⁵⁰ el-Fâtiha 1/1-2.

⁵¹ el-Fâtiha 1/6-7.

etmektedir. Buna bağlı olarak peygamberleri ve ümmetlerinden iyi ve kötü olanların hallerini yansıtmaktadır. Üçüncüsü, ahiret hayatıdır. مالك يوم الدين “Ahiret gününün(dünyada yapılan her şeyin) karşılığının verileceği günün sahibi”⁵² âyeti, bu dünya hayatının sonunda herkesin yaptıklarının karşılığını alacağı ahiret hayatının varlığını ispat etmektedir. Dördüncüsü, İman ve ibadettir. اِيَّاكَ نَعْبُدُ وَاِيَّاكَ نَسْتَعِينُ “(Allah’ım) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.”⁵³ âyeti de yaradılışın gayesine uygun olarak Allah’a iman ve imanın gereği olarak samimiyetle kulluğu ifade etmektedir.⁵⁴

Denebilir ki besmelenin başındaki “bi” edatından başlayarak besmeleye, sonra Fâtiha’ya ve devamında bütün Kur’an’a doğru ilâhî sırlar perde perde açılmakta; yoğunlaştırılmış dar bir hacimden, gittikçe hafifleyen, geniş hacimlere doğru yansıyarak açılımlar getiren ilâhî irşadın ışığı âlemlere yayılmaktadır. “Bi” edatındaki musâhabet/beraberlik ve istiâne/yardım isteme manaları, Allah ile kul ilişkisinin tamamını ihtiva etmektedir. Besmele ve Fâtiha sûresi, bu ilişkiyi daha da genişleterek sürdürmekte olup bütün sûreler de bu ilişkiyi aralarında anlam münasebeti oluşturarak her zihin seviyesine uygun üsluplarla açıklığa kavuşturulmaktadır.⁵⁵ Fatiha sûresi, Kur’an’ın hüsn-i matla’ olduğu gibi, besmele Fâtiha sûresinin, besmelenin ilk harfi olan “bi” de besmelenin berâat-i istihlâli mesabesinde olduğu söylenebilir.

Berâat-i istihlâl ve hüsn-i ibtidâ’nın bir diğer şeklini Rahmân sûresinde görebiliriz. Bu sûre, Allah Teâlâ’nın kullarına sayılamayacak kadar çok rahmetini ve nimetlerini bildirmektedir. İnsanın kendi iç âleminde ve dış dünyada müşahede edebileceği, dinî ve dünyevî, âfâkî ve enfüsî nimetlerini haber vermektedir. Bu nimet ve ihsanlarının başında insanı vahye mazhar kılması, ona ilim vermesi ve düşündüklerini lafızlarla beyan etme melekesini vermesi gelmektedir. Kur’an ve ilim, Rahmân’ın ihsan ettiği en büyük nimetlerdendir. Ayrıca bu sûrede hem insanlara hem cinlere hitap edilmektedir. İnsanı ahsen-i takvim üzere yaratması, ona beyanı öğretmesi ve ardından güneşin, ayın, yıldızların, bitkilerin, ağaçların, direksiz yükseltilmiş gökyüzünün zikredilip bunlardaki kudreti ilahiye gösteren fevkalade hikmetlere işaret edilmesi, içinde insanlara rızık olarak verdiği çeşitli meyve ve ekinlerin bulunduğu yeryüzü ve buradaki her türlü nimetin insana musahhar kılması Rahmân olan Rabbimizin en büyük ihsanlarındandır.⁵⁶

Rahmân sûresinde dünyada insan için hazırlanan nimetlerden bahsedildikten sonra, onları uyarmak maksadıyla kıyametin azap ve dehşetinin yer aldığı bölüme geçilmektedir.⁵⁷

⁵² el-Fâtiha 1/5.

⁵³ el-Fâtiha 1/4.

⁵⁴ Suyûtî, *el-İtkân*, 3/269.

⁵⁵ Hayrettin Karaman vd., *Kur’an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006), 1/54-55.

⁵⁶ el-Rahmân, 55/1-32.

⁵⁷ el-Rahmân, 55/33-45.

Allah Teâlâ'nın kullarını çok çetin olan cehennem azabıyla korkutması da onun kullarına olan rahmetindedir. Çünkü bu uyarı sebebiyle insanlar gafletten uyanıp ona kulluğa dönerler. Bunun ardından Allah'a itaat edenlerin karşılaştıkları nimet ve ikramların zikredildiği cennet nimetleri tasvir edilmektedir.⁵⁸ Bütün bu nimetler insana hatırlatıldıktan sonra sûre, kullarına verdiği çeşitli nimet ve ikramdan dolayı Allah Teâlâ'ya tazim ve övgü ile sona ermektedir.⁵⁹

Sûre tek bir kelime ile; Allah Teâlâ'nın esmâ-i hüsnâsından “er-Rahmân” sıfatıyla başlamaktadır. Sûrenin “er-Rahmân” sıfatıyla başlamış olması, insanlara bu âfâkî ve enfüsî, maddî ve manevî nimetler vererek onları zulmetten kurtarıp hidayete erdirmesi, Allah Teâlâ'nın rahmetinin bir gereği olduğunu vurgulamak içindir. Çünkü er-Rahmân sıfatı Allah'a mahsustur. er-Rahmân, “yaratılmışlara sonsuz ve hudutsuz rahmetiyle lütufta ve ihsanda bulunan” demektir. Allah Teâlâ, er-Rahmân, sıfatının tecellisiyle rahmet ederken bu rahmete kavuşan varlığın lâıyık olup olmamasına bakmaz. Lütf ve ihsanı rahmet yağmurları gibi her şeye hayat verir.⁶⁰ Ayrıca bu sûrenin er-Rahmân sıfatıyla başlaması müşriklerin “Rahmân'da neymiş”⁶¹ inkârlarına bir cevap mesabesindedir.

İşte rabbimiz inanan inanmayan bütün kullarına ihsan ettiği nimetlerini hatırlattığı bu sûreye, içeriğine en münasip sıfatı olan “er-Rahmân” ile başlamıştır. Berâat-i istihlâl ve hüsn-i ibtidânın en güzel örneğini teşkil etmiştir. Fahreddîn er-Razî (öl.606/1210), bu sûrenin mukaddimesinde şu ifadelerle yer vermiştir:

“Allah Teâlâ Kâmer sûresine izzet ve ceberûtuna delalet eden ayın ikiye bölünmesi mucizesiyle başlamıştır. Ayı ikiye bölen ilahî kudret, her şeyi yerle bir etmeye de kadirdir. Rahmân sûresine ise, sonsuz rahmetine ve Rahmân oluşuna delâlet eden Kur'an mucizesiyle başlamıştır. Bu sûre, rahmetini haber verdiği bir sûredir. Nimetlerine en münasip sıfat olan “er-Rahmân” ile başlamıştır.⁶²

Bu konuyla ilgili el-Bikâî'de *Nazmu'd-dürer*'de şunları söylemiştir:

“Allah Teâlâ “el-Kâmer” sûresini kudretinin sonsuzluğu, mülkünün heybet ve azametiyle sona erdirmiştir. Sonsuz mülk ve kudret ancak bütün kâinatı kapsayacak bir rahmet ile sabittir. Bu sûreyi “er-Rahmân” sıfatıyla başlatarak dünya ve ahirette bütün mahlûkatına

⁵⁸ el-Rahmân, 55/45-76.

⁵⁹ Sâbûnî, *Safvetü't-tefâsîr*, 3/284.

⁶⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, 1/59.

⁶¹ el-Furkân 25/60.

⁶² Fahrüddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, *Mefâtihu'l-gayb* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsî'l Arabî, 1413/1997), 10/335.

ihsan ettiği nimetlerini saymıştır. Bu sûre, berâat-i istihlâl ve hüsn-i ibtidâ için rahmetinin kapsayıcılığına delalet eden “er-Rahmân” sıfatıyla başlamıştır.”⁶³

3. Nisâ Sûresinde Berâat-i istihlâl ve Hüsn-i İbtidâ

Nisâ sûresi medenî sûrelerdendir. Sûrenin hicret günlerinde veya Mekke’de nazil olduğunu bildiren zayıf rivâyetler de vardır.⁶⁴ Sûrenin bir ismi vardır; o da “kadınlar” manasına gelen en-Nisâ’dır. Kadınlara ait hükümlerin çoğu bu sûrede açıklandığı için bu isim verilmiştir.⁶⁵ Bu sûreye “en-Nisâ” adı verilmesi kadınlar için bir onurlandırmadır.⁶⁶ Bu sûre, kadınların hak ve sorumluluklarını bildiren hükümleri ihtiva ettiği için ismini sûrenin içeriğinden almıştır. Genel kabule göre sûre isimleri tevkîfî olup bizzat Allah Resul’ünün işaretleriyle verildiği için bu isimlerin gelişi güzel ve manasız olduğu düşünülemez.⁶⁷

Bu isimlendirmede, sûrenin muhtevasıyla tam bir uyum söz konusudur. Kadına gereken değeri vererek onun hak ve sorumluluklarını bildiren bir sûreyi bünyesinde barındıran Kur’an’ın gerçekleştirmek istediği dönüşüme işaret vardır. Bunu da çok çarpıcı bir giriş olarak sûrenin girizgâhı olan birinci âyetinde vermiştir. Bu girizgâhta sadece kadına vurgu olmayıp, Hz. Adem’den itibaren erkek ve kadının beraberce inşa ettikleri insanlığa ve onların ortak oldukları maddî ve manevî hukuka vurgulu bir giriş söz konusudur. Bu sûre en genel manada makâsıd-ı Kur’an’ın ve makâsıd-i şeri’anın beş temel ilkesi olan can, mal, nesil, akıl ve din emniyetini ve bu bağlamda insanlar arası ilişkileri konu edinmektedir.

Nisâ sûresi, pek çok farklı mükellefiyeti ihtiva etmektedir. Allah Teâlâ, sûrenin başında başta korunmaya muhtaç yetimlere, kadınlara ve hukukî yeterliliği olmayan kısıtlılara, şefkatli davranılmasını, haklarının kendilerine verilmesini ve mallarının korunmasını emretmiştir.⁶⁸ Miras hukuku,⁶⁹ kendileriyle evlenilmesi helal ve haram olan kadınlar,⁷⁰ evlilik münasebetleri, eşlerin birbirleri üzerindeki hakları,⁷¹ gibi birtakım hukuki kuralları, emir ve tavsiyeleri içermektedir.⁷²

⁶³ Burhaneddin İbrahim b. Ömer el-Bikâî, *Nazmü’l-dürer fî tenâsübi’l-âyât ve’s-süver* (Kahire: Dâru’l-Kirâb, ts.) 19/141. 22 cilt.

⁶⁴ Muhammed, Tâhir b. Âşûr, *et-Tahrîr ve’t-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru’t-Tunusiyye li’n-Neşr, 1984), 4/212.

⁶⁵ Muhammed el-Emin el-Hereri, *Hadaiki’r-ravhi ve’r-rayhan fî ravâbi’ulûmi’l-Kur’ân* (Beyrut: Dâru Tavki’n-Necât, 2001), 6/368.

⁶⁶ Karaman vd., *Kur’an Yolu Tefsiri*, 2/6.

⁶⁷ M. Halil Çiçek, *Delâletü esmâi’s-süveri’l-Kur’ani’l-Kerim* (Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 2001), 170.

⁶⁸ en-Nisâ, 4/1-2-3-4-5-6; Razî, *Mefâtihu’l-gayb*, 3/375.

⁶⁹ en-Nisâ 4/7-14-176.

⁷⁰ en-Nisâ 4/20-25.

⁷¹ en-Nisâ 4/32-36.

⁷² en-Nisâ, 4/34-35.

Ayrıca bu sürede, inanan ve inanmayan bütün insanlarla ilişkilerde Allah'a kul olma şuurunun korumasına, canın, malın ve mülkiyetin korunmasına, bunlara karşı yapılan tecavüzlerin cezalandırılmasına, adalet, iyilik, yardımlaşma ve emanete riâyet etme gibi Kur'an'ın ana maksat ve konularına yer verilmiştir.⁷³ Yine bu sürede inanç grupları arasındaki ilişkilere ait hükümler getirilmiştir.⁷⁴ Hicretin hükmü açıklanmış ve cahiliye izlerinin silinmesi teşvik edilerek haram içkilerin yasaklanması yolunda ilk adımlar atılmıştır.⁷⁵ Başkalarının hukukuna saygı göstermeye ilişkin sorumluluklar emredilmiştir. Çeşitli âyetlerde namaz ve namazın ön koşulu olan (taharet) gibi konular ele alınmıştır. Devlet idaresine dair konulardan ülü'l-emrin otoritesinin sınırları çizilirken, Kur'an ve sünnetin insanlar arasındaki anlaşmazlıkların çözümünde temel kaynak alınması emredilmiştir.⁷⁶

Nisâ sûresinde, ferî meselelere ilişkin -hakkında açık nass bulunmayan- anlaşılması güç meselelerde ulemaya, fakihlere ve ülü'l-emre içtihat yetkisinin verilmesi,⁷⁷ düşman karşısında cihad ve mücadelenin gerekliliği vurgulanmıştır.⁷⁸ Müslümanların her konuda birlik ve beraberlikle hareket etmeleri, bu anlatılanlar olmaksızın İslam davasının olamayacağı bildirilmiştir.⁷⁹ Toplumun gündelik yaşamlarında kendilerine lazım gelen düzenin temini için kasten ve kasıtsız adam öldürmenin hükmü,⁸⁰ cihadın asıl maksadının ganimet olmadığı açıklanmıştır.⁸¹

Toplumda adaleti ayakta tutan hakimlerin hüküm verirken ayrıcalık gözetmeden adaleti göz önünde bulundurmaları,⁸² toplumu ifsat eden münafıkların tutumlarının yerilmesi,⁸³ bütün peygamberlere iman etmenin farziyyeti, Allah Teâlâ'nın peygamber göndermekteki gayesi,⁸⁴ Hz. İsa'nın gerçek konumu ile Yahudi ve Hristiyanların onun hakkındaki batıl düşüncelerinin reddi,⁸⁵ tüm insanların hakka ve Allah'ın sağlam yolunda yürümeye çağırılması⁸⁶ gibi konular bu sürenin ihtiva ettiği mevzular arasındadır. Bu sûre, hayatın her

⁷³ en-Nisâ 4/55-59.

⁷⁴ en-Nisâ 4/44-54.

⁷⁵ en-Nisâ 4/43.

⁷⁶ en-Nisâ 4/65-77.

⁷⁷ en-Nisâ 4/83.

⁷⁸ en-Nisâ 4/84.

⁷⁹ en-Nisâ 4/85-86.

⁸⁰ en-Nisâ 4/92-94.

⁸¹ en-Nisâ 4/95-101.

⁸² en-Nisâ 4/135-137.

⁸³ en-Nisâ 4/138-140-42-147.

⁸⁴ en-Nisâ 4/150-155.

⁸⁵ en-Nisâ 4/156-172.

⁸⁶ en-Nisâ 4/173-175.

alanına ilişkin hükümleri bildirirken aynı zamanda Hz. Peygamber'in hayatından ibretimiz birçok tabloyu da gözler önüne sererek ders çıkarılmasını istemektedir.⁸⁷

Sûredeki bölümlerin âyet gruplarının içeriğine ve akışına baktığımız zaman, sûrenin bütününe işaret eden birinci âyette en güzel berâat-i istihlâl ve hüsn-i ibtidayı müşahede etmekle birlikte tafsilat kısmındaki âyet gruplarının zaman ve içerik yönünden birbirleriyle bağlantılı olduğunu, bir önceki konudan başka bir konuya geçerken her iki konu arasında bir irtibat kurularak “tehallus” ile geçildiğine şahit oluyoruz. Bazı âyet gruplarında ise bir bölümden diğerine geçişte “iktidâb” yoluyla bağlantı kurulmadan bir konudan başka bir konuya geçildiğini görüyoruz. Sûrenin muhtevasına dair bu genel bilgilerden sonra şimdi asıl konuya geçebiliriz. Nisâ sûresi şu âyetle başlıyor:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً وَاتَّقُوا اللَّهَ الَّذِي تَسَاءَلُونَ بِهِ وَالْأَرْحَامَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَيْكُمْ رَقِيبًا
“Ey insanlar! Sizi bir tek nefisten (candan) yaratan, ondan da eşini var eden ve her ikisinden pek çok kadın ve erkek yaratan Rabbinize karşı sorumluluğunuzun bilincinde (takvâ) olun. Kendisi adına birbirinizden (haklarınızı) talep ettiğiniz Allah’a karşı gelmekten sakının ve akrabalık bağlarını gözeterek (rahimlere saygı göstererek) sorumluluğunuzu yerine getirin. Şüphesiz Allah, üzerinizde daimî bir gözetleyicidir.”⁸⁸

Nisâ sûrenin ana konusu insanlar arası ilişkiler ve bu ilişkileri düzenleyen adalet ve hukuktur. Bu sûre, hukukun ve adaletin yerine getirilebilmesi için sorumluluk ahlakını (takvâ) vurgulayan bir âyetle başlamıştır. Hem bu ilişkilerin tesisinde hem de hak ve hukukun sahiplerine verilmesinde takvâyâ ve insanlar arası ilişkilerin sulh ve sükûnet içerisinde düzenlenmesinde ortak sembol olan rahim bağına ve akrabalık ilişkilerine dikkatleri çekerek en güzel hüsn-i ibtidâ örneğini bizlere göstermiştir.

Kim tarafından düzenlenirse düzenlensin her hukukî düzenlemenin meşruiyeti onu uygulayacak insanların vicdanî kabullerinden alır. Bu itibarla Kur’an, her hukukî düzenlemenin girişinde ya da sonunda insanların vicdanlarına seslenerek onları bu hukuka uymaya yönlendirmiştir. Nisâ sûresine baktığımız zaman daha ilk âyette iki defa tekrar eden “takvâ” vurgusuyla karşılaşırız. Bu vurgu ve hitap her hukukî prensibin akabinde tekrar edilmiştir. Sûrenin ilk âyetinde bu vicdanî yöneliş ve uyarı sûrenin içine aldığı konuların önemine işaret eden cümleler olarak değerlendirilebilir. Ayrıca bu uyarılar, uygulayıcı muhatapları hem Allah’a hem de topluma karşı sorumluluklarını bilmeye ve takvalı olmaya yönlendirmektedir. Allah’ın insanı daima gözetlediğini ihtar eden “*Şüphesiz Allah, üzerinizde daimî bir gözetleyicidir.*” cümlesi daimî murakabeyi hatırlatmaktadır.

Fahreddîn er-Râzî, Nisâ sûresinin yetimlere ve kadınlara karşı şefkatli olmak ve sevgi beslemek, onlara ait hakları kendilerine vermek, mallarını muhafaza etmek gibi

⁸⁷ Muhammed İzzet Derzeze, *et-Tefsiru'l-hadis* (Beirut: Daru'l-Garbi'l-İslamî, 2000), 8/6-7.

⁸⁸ en-Nisâ, 4/1.

mükellefiyetleri kapsadığını, diğer taraftan temizlik, namaz, aile fertleri arasında sulh ve selameti, müşriklerle mücadeleyi ve insan ilişkilerini düzenleyen birçok hususu içerdiğini söylemiştir. O, bütün bu hukukî, taabbudî, içtimâî ve ahlâkî sorumlulukların başarılı bir şekilde yerine getirilmesi için sûrenin takvâ vurgusuyla başladığını ifade etmiştir.⁸⁹

Nizâmeddin en-Nisâbûrî (öl. 730/1329), bu sûrenin genel konuları olan kadınlar, çocuklar, yetimler ve bunların hukuku, toplum olmanın temelini oluşturan nikah ve aile hukuku, diğer din mensuplarıyla münasebetler ve onlarla yürütülecek siyaset ve insanın hem dünyasını hem de ahiretini ilgilendiren güzel ahlak gibi hususları kapsadığını söyledikten sonra bunların ancak takvâ bilinciyle olacağına işaret için ilk âyette insanlar arası ilişkilere ve takvâyâ vurgu yapıldığını söylemiştir.⁹⁰ Bu ifadeler, Nisâ sûresinin ilk âyetinin sûrenin bir özeti mesabesinde olduğuna işaret etmektedir.

Kur'an sûrelerinin ve âyetlerin mana münasebetini önceleyen tefsiriyle meşhur el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer*'de Nisâ sûresinin insanları bir arada yaşamaya, sosyal toplumda insanların birbirleriyle olan sağlıklı iletişim kurmalarına, aralarındaki ilişkilerde karşılıklı merhamet ve şefkate davet ettiği için en kapsayıcı hitap olan "Ey İnsanlar" ifadesiyle başladığını söylemiştir. Temel erdemlerin ilim, şecâat, adalet ve iffet olduğunu, bunlardan ilk ikisinin Âli İmrân sûresinde anlatıldığını bildiren Bikâî, adalet ve iffet erdemlerinin de Nisâ sûresinde anlatılacağını, bu itibarla sûre bütün insanlara hitaptan sonra takvâ vurgusuyla adalet ve iffetin korunmasına işaret ettiğini bildirmiştir. Nisâ sûresinin genel konularının toplumu bir arada tutan insanlar arası ilişkileri olduğu için ilk âyette "sılayı rahim" diye kavramlaşan akrabalık ilişkilerinin önemini vurgulandığını dile getirmiştir.⁹¹ Sûrenin ilk âyeti sûrenin ana konularını icmâlî olarak ifade ettiği için berâat-i istihlâl ve hüsn-i ibtidâ'nın güzel örneğidir.

Âlûsî (öl. 1270/1854), Nisâ sûresinin ilk âyetinin sûrede ele alınan konulara şamil olduğunu söylemiştir. Nisâ sûresi, küfür, isyan ve diğer günahlardan kaçınmak, Allah Teâlâ'nın ve insanların hukukuna riâyet etmek, insanlar arasındaki hukuku korumak, yetimlerin haklarına riayet, miras dağılımına dikkat ederek herkese hakkını vermek, akrabalık ilişkileri, nikah ve aile hukuku, diğer din erbabıyla ilişkiler gibi hususlardan bahsetmektedir. Âlûsî'ye göre bütün bunlar insanların uygulayacağı hususlar arasında olduğundan birinci âyet, sûre için berâat-i matla' kabilindedir.⁹²

Reşîd Rızâ (öl. 1935), sûrenin "Ey İnsanlar!" hitabıyla başlamasının sûre içerisinde ele alınacak konulara bir berâat-i istihlâl ve hüsn-i matla' olduğunu vurgulamıştır. Nisâ sûresi ilk

⁸⁹ Fahrüddîn er-Râzî, *Mefâtîhu'l-gayb*, 3/475.

⁹⁰ Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin en-Nisâbûrî, *Garâibü'l-Kur'ân ve reğâibü'l-furkân*, thk. Zekeriyâ Umeyrât (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1416/1996), 2/339.

⁹¹ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 4/171-175.

⁹² Ebû's-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh el-Hüseyinî el-Âlûsî, *Râhu'l-me'ânî* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabî, ts.), 4/180-181.

âyetinde Allah Teâlâ'nın “*insanların tek bir nefisten yaratıldıklarını*” kendilerine hatırlatmasının berâat-i matla' ve hüsn-i ibtidâ olarak insanları sûrede bildirilecek konulara zihnen hazırlamak için olduğunu ifade eden Reşîd Rıza, ilk âyette öncelikle icmâlî olarak aynı nefisten yaratılan bütün insanların yakınlığına daha sonra da rahimlerin zikredilmesiyle hususî yakınlığa değinilerek sûrede insanlarla alakalı hukukun anlatılacağına vurgu yapıldığını söylemiştir.⁹³

Elmalılı Hamdi Yazır'da Nisâ sûresinin tefsirine başlarken sûre girişinin içerik ile uyumunu yani berâat-i istihlâli şu ifadeleriyle dile getirmiştir:

“(Bu sûre) baş tarafında Allah'ın hakları, bütün insanlığın kardeşliği, çocuklara, kadınlara, yetimlere şefkat gösterme ve haklarının verilmesi, mallarının korunması, evlenme ve miras gibi hususlarla ilgili emirler ve hükümler ile başlamıştır. Orta kısmında da aileden başlaması lazım gelen temizlik, namaz, cihad, âmirler itaat gibi emirleri ve yükümlülükleri kapsamıştır. Bütün bunlar, insanın yaratılışı ile ilgili ve terbiye esasına dayalı bulunduğundan dolayı sûre: “*Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının...*” hitabı ile başlamış, bu konularda kadının ve kadınlığın pek önemli bir yeri bulunmasından dolayı da ilk âyetinden itibaren kadının yaratılışına ve şerefine dikkat çekilmiştir. Bu şekilde sûrede edebî bir anlatım ve belîğ bir giriş (berât-i istihlâl ve hüsn-i ibtidâ) vardır. Sûrenin ilk âyeti, derin bir Belâgatla sûrenin esas muhtevasına işaret etmiştir.”⁹⁴

İbn Âşûr'da sûrenin girişinde sûrenin genel panoramasını ve ana konularını özetledikten sonra şu ifadelerle yer vermiştir:

“Sûrenin “*Ey İnsanlar!*” hitabıyla başlaması, Allah'ın hitabının inanan inanmayan Kur'an'a muhatap olan herkese şamil olduğunu göstermek içindir. Bu hitap aynı zamanda bütün insanların aslının bir olduğuna önemli bir hatırlatmadır. Âyet içerisinde iki defa tekrar eden “*Rabbinizden sakının*” cümlesi başta tevhid olmak üzere Allah'ın ve insanların hukukuna riâyet konusuna bir uyarıdır. Bu âyet Nisâ sûresinin içerisine aldığı konular için bir *berâat-i istihlâl* ve *dîbace* mesabesindedir.”⁹⁵

Derveze'nin (öl. 1984) bu âyetin tefsirinde berâat-i istihlâli açıklarken yaptığı izahlar da şu şekildedir. “Nisâ sûresi, kadınların çok yönlü hakları ve buna bağlı olarak tek bir nefisten çoğalan insanların hakları hususunda birçok hükmü içerdiğinden bu âyet muhatapları etkileyen bir başlangıçtır. Bu âyet sûrenin ihtiva ettiği hükümlere işaret eden berâat-i istihlaldir.”⁹⁶

⁹³ Muhammed Reşîd Rızâ, *Tefsîru'l-menâr* (Kahire: Dâru'l-Menâr, 1367), 4/332.

⁹⁴ Elmalılı M. Hamdi Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili* (İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979), 2/1270-1271.

⁹⁵ İbn, Âşûr, *et-Tahrîr ve't-tenvîr*, 4/213-214.

⁹⁶ Derveze, *et-Tefsîru'l-hadis*, 8/ 8-9.

Sûrenin hüsn-i matla'ında içeriğini kapsayan özellikle erkek ve kadın ilişkilerinin düzenlenmesinde hukuk ve ahlak kurallarına riâyeti işaret ederek sevgi ve merhameti anlatan rahimlere ve akrabalık bağlarına vurgu yapılmıştır. Ardından başlangıç ile içerik arasında çok ince bir bağlantı kurularak *tehallus* ile toplumda en çok korunması gereken yetimlerin haklarından başlanmıştır.⁹⁷ İkinci ve altıncı âyetler arasında yetimlerle velileri arasındaki şahsî ve malî ilişkiler kurallara bağlanmıştır.⁹⁸ Bu sûre kadınların ve yetimlerin şahsî ve toplumsal haklarından; özellikle velilerinin himayesinde yaşayan yetimlerin evlilik, miras ve kazançlarıyla ilgili hukuku düzenleyerek onları acımasız cahiliye adetlerinin esaretinden kurtararak, onlara toplumda layık oldukları hakları açıklamıştır.⁹⁹

Sûre girişinin berâat-i istihlâl açısından devamındaki âyetlerle ilişkisine değinen Ebussûud (öl. 982/1574), sûrenin hüsn-i matla'ı olan ilk âyetinde insanların dünya ve ahirette Allah'ın gazabından kurtulmak için uymaları gereken sorumluluklara icmâlî olarak işaret edildikten sonra, hemen devamında bu sorumlulukların açıklamalarına geçilerek öncelikle himayeye muhtaç yetimlerin ve kadınların haklarından başlandığını söylemiştir.¹⁰⁰ Bunların rahimlere olan münasebeti gayet açıktır. İnsanların aslı tek bir özde birleşince bu birliktelik kendi aralarında merhametli ve adaletli olmalarını gerekli kılmıştır. Karşılıklı merhametin en çok tezahür ettiği kimseler yetimler ve bakıma muhtaç olanlardır. Bu itibarla sûre bütün insanlara takvâ emrinden sonra hemen ardından beş âyette yetimlerin haklarına riâyeti emretmiştir.¹⁰¹ Bu bağlamda kölelerin, kısıtlıların (hukukî yeterliliğe sahip olmayanların) ve evlenecek kadınların nikah akdiyle sahip olacakları mehir konularına istitrâd yoluyla temas edilmiştir.¹⁰² İyi düşünüldüğünde bütün bunların sûrenin birinci âyetiyle mana ilişkisini tespit etmek mümkündür.

İkinci aşamada aile fertleri arasındaki ilişkilerde en belirleyici konumda olan miras konuları arasında irtibat kurularak iktidâb yoluyla tatlı bir geçiş yapılmıştır. 7 ila 14.âyetlerde aile içi malî konuları içeren, özellikle kadınların bu konudaki haklarını tespit eden kurallar konulmuştur. Bu âyet grubunda aslında genel olarak mirastan ziyade çığnemen kadın haklarına vurgu söz konusudur. Miras âyetlerinin sonunda 13 ve 14. âyetlerde, miras konusunda belirtilen hükümlerin Allah Teâlâ'nın koyduğu sınırlar olduğu, bunlara itaat edenlerin ahirette mükâfata kavuşacakları, haddi aşarak Allah'ın koyduğu hükümleri hiçe sayanların cezalandırılacakları bildirilmiştir. Bu âyetlerde asıl bildirilmek istenen şey, mirasın rakamsal ölçekteki taksiminden ziyade haksızlığın ve hukuksuzluğun giderilerek adaletin

⁹⁷ Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 2/1267.

⁹⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, 2/14-19.

⁹⁹ Hererî, *Hadaiki'r-ravhi ve'r-rayhân*, 6/368-369.

¹⁰⁰ Muhammed b. Muhammed el-İmadî Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm ilâ mezâya'l-Kur'âni'l-Kerîm* (Kahire: Dâru'l-Mushaf, ts.), 2/138-139.

¹⁰¹ Muhammed Seyyid et-Tantâvî, *et-Tefsîru'l-vasîd li'l-Kur'âni'l-kerîm* (Kâhire: Dâru'n-Nahda, 1996), 3/10.

¹⁰² Ebüssuûd, *İrşâdü'l-akli's-selîm*, 2/139.

ikame edilmesidir. Böylelikle sûrenin girişinde ilk âyette geçen “*Rabbinizden sakının*” cümlesiyle mana açısından irtibatlıdır.

15 ila 28. âyetler arasında “*fevâhiş*” diye isimlendirilen, toplumu ve insanlığı her yönden ifsat eden cinsel suçlarla ilgili cezaların hükmü açıklanmıştır. Gözü, gönlü, aklı ve fikri dışarda olan evli kadınlarla ilgili âyetler mirasla irtibatlandırılarak gelmiştir. Bununla, rahimlerin korunması yani insan neslinin meşru bir yol ile devamına önem atfedilmiştir. Gayrı meşru ilişkiler yasaklandıktan sonra rahimlerin korunması ve nesebin devamının tek yolunun nikah olduğu vurgulanmıştır. Erkek ve kadın arasında yaradılıştaki var olan ilişkinin sadece maddî ve nefsanî zevkler için harcanması değil, iffet ve ahlakı koruyarak neslin devamını nikâhla sağlanmasının gerekliliği vurgulanmıştır.¹⁰³ İste sûrenin girişinde birinci âyette bütün bunlara işaret edilmiştir. Bu başlangıç en güzel berâat-i istihlâl ve hüsn-i ibtidâ örneklerindedir.

Buraya kadar geçen âyetlerde özellikle aile bireyleri arasında mal ve menfaatin intikalinde rol alan miras, vasiyet, mehir ve hibe gibi dinin meşru gördüğü yollardan söz edilmiştir. 29 ila 33. âyetlerde ise toplumun bütün kesimlerini kapsayan, karşılıklı rıza ve irade beyanına dayanan ticaretin öneminden, bu yolların dışındaki batıl kazançların fenalığından ve topluma vereceği zararlardan bahsedilmiştir. Bütün bu konulara sûrenin birinci âyetinde icmâlî olarak işaret edilmiştir.¹⁰⁴ 33 ila 35. âyetler arasında önce ailede sonra da toplumda yetki paylaşımı konularına değinilmiştir. Ailede erkeklerin koruyucu ve yönetici olmaları vurgulanmış, anlaşmazlık olması durumunda neler yapılması gerektiği bildirilmiştir.¹⁰⁵ Bu hükümlere de sûrenin evvelinde işaretler bulmak mümkündür. 36 ila 42.âyetlerde, toplumun düzeni ve bunu sağlayan yapıcı sosyal ilişkiler, aralarına kan ve sıhrıyyet ilişkisi olan akrabadan başlanarak bütün insanlara Allah rızası için iyi davranarak cemiyet halinde yaşarken takvâ bilinci teşvik edilmektedir.¹⁰⁶ Sûrenin baş tarafının bu içeriklerle de ilgisi çok açıktır.

Bu âyetlerden sonra istitrâd kabilinden insanlar arası ilişkilerden ayrıldıktan sonra 43. namaz ibadeti ve taharet konularına temas edilmiştir. İçki yasağıyla birlikte aklın korunmasına ve takvalı bir hayat yaşamaya işaret edilerek sûrenin ilk âyetinde icmâlî olarak ifade edilen konulara bir açıklama gibi olmuştur. Bu yolla sûre girişi ile içerik ve maksat arasındaki irtibat tesis edilmiştir. Bu âyetten sonra yine insanlar arası ilişkilere dönüş yapılarak bu defa daha büyük dinî inanç grupları arasındaki sosyal ve idarî sorumluluklara temas edilmiştir. 44 ila 54.âyetler arasında hak dine inanmayan, kendilerinden olmayan inanç sahiplerine karşı haksızlık ve zulüm yapanların ahirette görecekları cezalar tasvir edilmiştir. Toplumun ahengini bozan bu davranışlar kınanarak onların tek bir nefisten yaratıldıklarına

¹⁰³ Muhammed Ebû Zehre, *Zehratü't-tefâsîr* (Kahire: Daru'l-Fikri'l-Arabî, ts.), 3/1563.

¹⁰⁴ Bikâî, *Nazmu'd-Dürrer*, 6/258.

¹⁰⁵ İbn, Âşûr, et-Tahrîr ve't-tenvîr, 6/37.

¹⁰⁶ Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, 2/64-69.

işaret edilmiştir. Aynı rahimden ve aynı kökten gelen insanların bu davranışlarının kendilerine yakışmadığı vurgulanarak, bu âyet grubunun da sûrenin hüsn-i matla'ı olan birinci âyetine irtibatı sağlanmıştır.

Tarih boyunca toplumları huzur ve refah içinde ayakta tutan emanet ve adalettir. Toplumda huzur ve emniyetin devamı emanetlerin ehline verilmesiyle mümkündür. 58. âyette insanlar arası ilişkileri düzenleyen bu iki kavrama işaret edilerek, bu âyetinde sûrenin birinci âyetiyle ilişkisi sağlanmıştır. Zira adaletin temininde en önemli kriter uygulayıcıların hislerine mağlup olmadan Allah'tan sakınarak bu görevi yerine getirmeleridir. Bu da sûrenin girişindeki *“Kendisi adına birbirinizden (haklarınızı) talep ettiğiniz Allah'a karşı gelmekten sakının sorumluluğunuzu yerine getirin.”* cümlelerinin bir açıklaması mesabesindedir.

Bilindiği gibi insanlar arası ilişkileri düzenlemede en önemli unsurlardan biri otoriteyi tanımaktır. Aynı nefisten ve aynı rahimden gelen insanların Allah'tan sakınarak yaşadıkları toplumun düzenini korumaları elzem bir durumdur. 59 ila 70. âyetlerin asıl konusu otoriteye itaattir. İtaat, bütün boyutlarıyla İslâmî hayatı düzenleyen asıl unsurlardandır. Emanet ve adalet kavramlarından sonra itaate yer verilip konular arasında manevî irtibatlar kurularak tehallus sanatı en güzel şekilde gösterilmiştir. Bu arada münafıklar ve fasıklar gibi emre itaat etmeyenlerin dünyada ve ahirette karşılaşacakları durumu bildiren âyetler gelmiştir.¹⁰⁷

İtaat, adalet ve emanet kavramlarının iman ve toplumsal düzen ile ilişkileri çok etkili bir şekilde vurgulandıktan sonra ilerleyen âyetlerde insanlar arası ilişkilerin en önemlilerinden olan savaş hukukuna geçilmiştir. İnsanlar ve devletler arası ilişkilerde adaleti ve barışı sağlamak için yapılan savaşlar bazen felaket gibi görünse de hukukuna riayet edilmesi durumunda aslında barışa ve huzura hizmet eden ilişkilerdendir. Hukûkî ve ahlâkî şartlarına uyularak yapılan savaşlar dünyada zulümleri engelleyip adaleti ve huzuru sağlar. Sıhhatli bir nazar ve araştırma yapıldığı zaman bütün bu konuların sûrenin ilk âyetiyle mana açısından irtibatlı olduğu anlaşılır.

İnsanlar arası ilişkileri düzenlemeye devam eden Nisâ sûresi, 85 ile 87. âyetlerde iki kişi arasında ortaya çıkan bir anlaşmazlığın giderilmesinde, üçüncü şahısların aracılık yapması, hatırını ve gücünü kullanarak problemi çözmesi, aynı nefisten, aynı kökten ve rahimden türeyen insanların ilişkilerde önemli bir yer tutmaktadır. Toplumda insanlar arası ilişkileri düzenlemede selamlaşmanın büyük önemi olduğu için selamı ve esenliği korumaları istenmiştir. Bu âyetlerinde sûrenin hüsn-i matla'ı ile irtibatı çok açıktır. 88. âyetten 91. âyete kadar inanç grupları arasındaki ilişkiler ele alınmaktadır. İslâm, başka inançlara ve bunların bağlılarına da yaşama hakkı tanımıştır. Müslümanlarla diğer inançlara sahip insanlar

¹⁰⁷ Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, 2/86.

arasındaki ilişkilerin taraflara zarar vermemesi için bazı kurallar konmuştur.¹⁰⁸ Toplular arası bu ilişkiler yine sûrenin ilk âyetinin icmâlî olarak işaret ettiği manalardandır.

Toplumun katmanları arasındaki inanç ilişkileri anlatıldıktan sonra, Müslümanların kendi arasındaki ilişkilere geçilmiş ve bu ilişkinin kardeşlik temeli üzerine olacağı birçok âyette sûrenin ilk âyetiyle bağlantılı olarak beyan edilmiştir. Bu itibarla bir Müslümanın diğer bir Müslümanın kasten canına kıyamayacağı, böyle bir cinayetin olmaması gerektiğine değinilmiştir. Eğer hatayla meydana gelen öldürme hadisesi olmuşsa cezası bildirilmiştir. 93. âyette ise yasaklanmış olmasına rağmen kasten adam öldürme hadisesi olmuşsa bunun nasıl bir suç olduğu ve ağır cezası bildirilmiştir.¹⁰⁹ Bütün bu hükümler insanın sulh ve selameti içindir.

Nisâ sûresinde ilk âyetin özetlediği, insanlar arasında gerçekleşen farklı ilişkiler ele alınmıştır. 105. âyetten itibaren de yine bu ilişkileri düzenleyen hükümlere yer verilmiştir. Toplumda meydana gelen anlaşmazlıklar karşısında Hz. Peygamber'in ve ümmetinin takınmaları gereken tavır, üstlenmeleri gereken rol ve uygulamaları gereken muamele şekli açıklanmaktadır. Özellikle 127. âyetten itibaren sûrenin ilk âyetlerinde de yer alan evlilik, mehir, kimsesiz yetim çocuklar ve bunların hukukuna riâyet etme konularına tekrar dönülerek beraat-i istihlalin en güzel örnekleri sunulmuştur.

Bu sûrenin başlarında, 34. âyette kadınlardan kaynaklanan, geçimsizlik, 35. âyette ise kadın ve erkekten kaynaklanan anlaşmazlık sebebiyle ayrılma tehlikesi söz konusu edilmiştir. 128. âyette ise erkeğin istenmeyen tutumunun sebep olduğu aile geçimsizliği üzerinde durularak devamındaki âyetlerde ailede ortaya çıkacak olumsuz ilişkilerin çözümüne dair hükümler konularak aynı rahimden ve aynı nefisten yaratılan insanların ilişkileri düzenlemeye tabi tutulmuştur. Düşünüldüğü takdirde bütün bu konuların sûrenin birinci âyetiyle mana ve bağlam ilişkisini bulmak mümkündür.

Genel olarak buraya kadar geçen âyetlerde aile ve daha geniş insan toplulukları arasında sulh, iyi geçinme, ahlak ve takvâ emredilmiş, ilişkilerin sağlam zeminde yürütülebilmesi için bu güzel hasletlerin yerleştirilmesine çalışılmıştır. 131 ile 134. âyetlerde de yine sûrenin birinci âyetiyle mana ve muhteva açısından tam bir uyum arz eden Allah Teâlâ'nın sıfatlarına yer verilmiştir. Böylelikle insanlardan, toplumun ve sosyal hayatın huzurunu sağlayan kuralların kimden geldiğinin düşünülmesi istenmiştir. Allah'ın "göklerde ve yerde ne varsa hepsinin sahibi ve maliki olduğu" üç kere tekrarlanmasıyla insanlar başta olmak üzere bütün kâinatı yaratıp onlara her türlü nimetlerle donatacağı bildirilmiş, Allah'ın her şeyin maliki ve sahibi olduğu gerçeği hatırlatılmıştır. Bu âyet grubunun ifade ettiği mana ve içerik sûrenin ilk âyetinde ifadesini bulan "Rabbinizden sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir."

¹⁰⁸ Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, 2/110.

¹⁰⁹ Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, 2/115.

cümleleriyle ilişkilidir. Sûrenin ilk âyeti mana açısından ilerde zikredilecek hükümlere işarette bulunmuştur.

Adaleti yerine getirmekle yükümlü olanların üzerinde büyük sorumluluklar vardır. Verdikleri her kararda hissi davranmadan, doğrudan sapmadan karar vermeleri istenmektedir. Ancak bazen bu görevi yapanlar maddî menfaat, manevî eğilim ve değerler sebebiyle doğruluktan ayrılabilir. 135. âyette bu konulara yer verilirken hâkim ve şahitlerin şahsî menfaatleri veya yakınlarının menfaatleri için adaletten sapmamaları konusunda uyarılmışlardır. Bu âyetler de yine sûrenin birinci âyetindeki “*Rabbinizden sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.*” kısmıyla mana açısından irtibatlıdır.

Sûrenin ilerleyen âyetlerinde dünya menfaatini ön planda tutarak durumlarını gizleyip, müminlerin arasında yaşayarak, sinsice onlara maddî ve manevî zarar vermeye çalışan münafıkların toplumda ve sosyal hayatta çıkardıkları fitne ve fesatlara yer verilmiştir. Bu gibi iki yüzlü davranışların terk edilmesini öğütleyen bu âyet grubunun da sûrenin ilk âyetinde yer alan “*Rabbinizden sakının. Şüphesiz Allah sizin üzerinizde gözetleyicidir.*” bölümüyle mana ve içerik açısından irtibatı vardır.

150 ile 169. âyetler arasında bildirilen hakikatlerde öncelikle İlâhî dinlerin tamamının Allah’ın vahiy yoluyla peygamberlerine bildirdiği hak din olduğu vurgulanmıştır. Vahiy ilahî tek kaynaktan geldiği için bunlar arasında çelişki bulunmadığı, farklılıkların ise dinin, dünya hayatını düzenleyen kurallarından kaynaklandığı bildirilmiştir. Ancak Yahudilerin, kendilerine gönderilen peygamberlere ve insanlara yaptıkları çeşitli zulüm ve kötülükler anlatılarak yaşadıkları toplumda insanlar arasında nasıl fesat çıkardıkları bildirilmiştir. Bu meyanda dünyaya gelişi bir mucize olan ve ilk yaratılışla irtibatlı bulunan Hz. İsa hakkında yapılan ithamlar sonucunda meydana gelen tarihî, siyasî ve itikâdî hadiseler yer verilmiştir. Ehli kitabın hakikatle ilgisi olmayan batıl inançları ve birtakım davranışları anlatılarak uyarılmışlardır. Bütün bu anlatılanlar sûrenin ilk âyetiyle mana ve içerik açısından irtibatlı konulardır.

Sûrenin sonuna yaklaşırken başta aile ilişkileri, miras, toplumda kadının durumu ve ona yönelik pozitif haklar ehli kitap, müşrik ve münafıkların hallerinden bahsedildikten sonra yeniden sûrenin başındaki hitap 170. âyette “*Ey insanlar!*” diye tekrarlanarak özelden genele doğru önce müşrikler ve Medine civarında yaşayan ehli kitap ve genişleyerek bütün insanların yeniden hak dine ve tevhide çağrılmalarına uygun bir zemin hazırlanmıştır. Ehli kitabın Hz. İsa, müşriklerin de melekler hakkındaki yanlış telakki ve inançları kınanarak onların bu tutumlarının tutarsız ve asılsız olduğu vurgulanmış, tevhid inancı pekiştirilmiştir. Üçüncü kere sûrenin başındaki “*Ey insanlar!*” hitabının tekrarı ile bütün insanlar Allah katından indirilen

nur ve burhan olarak nitelendirilen Kur'an'a uymaları ve Hz. Peygamber'e ve Kur'an'a iman etmeleri istenmektedir.¹¹⁰

Nisâ sûrenin son âyetinin yine kadınların miras haklarıyla ilgili bulunması sûrenin sonunu başına bağlamak açısından anlamlıdır. Fahreddîn er-Râzî, sûrenin başıyla sonu arasındaki anlam örgüsünü şu şekilde ifade etmiştir: "Sûrenin sonu başına uygun düşsün diye, bu sûrenin evvelinde mallarla ilgili hükümlerden bahsedilmiş ve sonu da aynı mevzu ile bitirilmiştir. Sûrenin ortası ise, insanlar arasındaki çeşitli ikili ilişkilerden başlayarak hak dine ters düşmüş olan fırkalarla ilişkileri ihtiva etmektedir."¹¹¹ Hamdi Yazır'da "sûrenin ilk âyetindeki *"Ey insanlar Rabbinizden sakınınuz"* hitabı gelişe gelişe aileden başlayarak toplumun çeşitli katmanları arasındaki ilişkiler ile hukuka yönelik hükümler yaradılışla başlamış, açık bir nura ulaşmış ve insanların yolunu aydınlatarak bu noktada ölüm ile ilgili olan ve sûrenin başındaki miras hükümlerini tamamlayan bir âyet ile sûrenin sonu başa döndürülmüştür."¹¹² diyerek sûrenin başlangıcı ile sonu arasında bir irtibat kurarak, hüsn-i ibtidânin hüsn-i intihaya uygunluğunu vurgulamıştır.

Kur'an'ın en önemli anlam zenginliklerinden biri de âyet sonlarındaki ifadelerdir. Fezleke mahiyetindeki bu bitiş cümlelerinin aslında âyette ifade edilen anlamı özetleme, pekiştirme ve vurgulama gibi işlevleri vardır. Nisâ sûresinin hüsn-i matla'ı olan birinci âyetinin sonunun *"Şüphesiz Allah, üzerinizde daimî bir gözetleyicidir."* cümlesiyle bitmesi bir yönüyle âyette ifade edilen konuları özetlemekte, diğer bir yönüyle de sûrenin tamamında işlenen insanlar arası ilişkilerde başta adalet olmak üzere malî konularda aile ilişkilerinde Allah Teâlâ'nın her dâim murakabesi altında oldukları bilincini vurgulamaktadır. Bu durum konumuz olan berâat-i istihlânin en önemli unsurlarındandır. Buna bağlı olarak sûrenin son âyetinin *"Allah (bütün bunları) sapıklığa düşmeyeziniz diye açıklıyor. Allah her şeyi bilir."* cümlesiyle nihâyet bulması, ayrıca sûrenin tamamında anlatılan hükümlere tam bir vurgu söz konusudur. Bu ilişkiyi Râzî şöyle ifade etmiştir:

"Bilmiş ol ki bu sûrede çok dikkat çeken nükteler vardı. O da şudur: Sûrenin başı, Allah Teâlâ'nın kudretinin mükemmelliğini anlatmaktadır. Çünkü Allah bu sûreye, *"Ey insanlar, sizi bir tek candan yaratan Rabbinize karşı gelmekten sakının"* diye başlamıştır. İşte bu ifade, Onun kudretinin sonsuzluğuna ve genişliğine delalet eder. Sûrenin sonu ise, *"Allah her şeyi hakkıyla bilendir"* cümleleriyle Allah'ın ilminin mükemmelliğini anlatmaktadır. Allah'ın rubûbiyeti, ulûhiyeti, celâli ve izzeti kudret ve ilim sıfatlarıyla kâimdir. İnsanların Allah'ın bu iki sıfatının ifade ettiği manalar sebebiyle, onun emir ve yasaklarını tutup, bütün mükellefiyetleri kabul ederek insanlar arası ilişkileri düzenlemede hukuka ve adalete uymaları gerekir."¹¹³

¹¹⁰ Karaman vd., *Kur'an Yolu Tefsiri*, 2/196.

¹¹¹ Razî, *Mefâtihu'l-gayb*, 4/275.

¹¹² Yazır, *Hak Dini Kur'an Dili*, 3/1539.

¹¹³ Razî, *Mefâtihu'l-gayb*, 4/275.

Sonuç

Sûre girişlerinin hüsn-i matla'ı olan ilk âyetin ya da ilk âyet grubunun sûrenin içeriği ile alakasını konu edinen berâat-i istihlâl sanatı hakkında verilen bilgiler, tefsir usulünde âyetler ve sûreler arasındaki münasebete ait konular arasındadır. Müfessirler, Kur'an'ın i'câzından bahsederken, onun fesahat ve belâgatin zirvesinde olduğunu söylemişlerdir. Ezelden ebede kâinattaki her şeyi nizam ve intizam üzere yaratıp her birine bir ölçü takdir eden Allah Teâlâ, Kur'an'ı da en mükemmel bir tertip ve nizam ile inzal etmiştir. Âyetlerinin ve sûrelerinin tertibinde vahye müstenid bir ahenk ve uyum vardır. Kur'an'ın çok yönlü i'câz vecihlerinden biri de âyetler ve sûrelerindeki bu tertip ve anlam bütünlüğüdür. Kur'an'ın belâgatine ve özellikle âyetler ve sûreler arasındaki münasebet konularına değinen tefsirlerde berâat-i istihlâl konularına da zaman zaman yer verilmiştir. Bu konu, doğrudan doğruya müfessirin dirayetine bağlı bir durum olduğundan berâat-i istihlâl açısından sûre girişlerinin incelenmesi diğer usûl konularına nazaran daha göreceli bir konumdadır.

Sûrelerin ilk âyetlerinin ya da âyet gruplarının sûrenin içeriğiyle mana açısından uyumlu olması manasına olan berâat-i istihlâl, Kur'an-ı Kerim'deki bütün sûrelerde derinlemesine yapılacak araştırmalar ve âyetlerin iç ve dış bağlamlarını tespit etmekle ulaşılabilecek konular arasındadır. Bütün bu anlatılanların ışığında Kur'an'a ve sûrelere bir bütün olarak bakabildiğimizde sûrelerin ve âyetlerin özellikle de sûre girişlerinin içerik ile mana örgüsü içerisinde irtibatlı olduğu görülür.

Nisâ sûresinin ana konuları başta yetimler, güçsüzler, kadınlar olmak üzere toplumda himayeye muhtaç olanların maddî ve manevî haklarını korumak, miras konuları, aile birliği ve nikah, adalet, emanet ve takva bilinci, toplumda inanç kesimleri arasındaki ilişkiler, savaş hukuku ve toplumu ilgilendiren birçok sosyal ve dinî konulardır. Nisâ sûresinin ilk âyeti önce *"Ey İnsanlar!"* hitabıyla başlayarak inanan inanmayan bütün insanların dikkatini üzerine çektikten sonra insanların tek bir asıldan ve candan yaratıldıkları kendilerine hatırlatılmıştır. Sorumluluk bilincine dikkat çeken "takvâ" talebi iki kere tekrar ederek yapılacak her işte sorumluluk bilincine vurguda bulunulmuştur. İnsanlar arasındaki ülfet ve muhabbeti artırmak için "rahimlere" dikkat çekilmiştir. Âyetin sonu Allah Teâlâ'nın her daim murakaba ile insanların bütün işlerine muttali olduğu haber verilerek onlardan hak, hukuk ve adalet üzere olmaları istenmiştir. Nisâ sûresinin ilk âyeti hüsn-i ibtidâ ve berâat-i istihlâl'in en güzel şeklini ifade ederek hem güzel sözlerle başlanmış hem de sûrenin içeriği icmâlî olarak ilk âyette özetlenmiştir.

Sûrelerin ilk âyeti ile devamındaki diğer âyetler arasındaki anlam münasebetlerini tespit etmek âyetlerin iç ve dış bağlamları üzerinde derinlemesine yapılacak araştırmalarla mümkündür. Bu çalışmanın elverdiği ölçüde Nisâ sûresi örneğinde incelemeye çalıştığımız berâat-i istihlâl ve hüsn-i ibtidâ sanatlarını Kur'an'ın bütün sûrelerinde bulmak mümkündür.

Kaynakça

- Akgündüz, Said Nuri. “Arap Edebiyatında Hüsnü’l-İntihâ Sanatı”. *Yalova Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 1/2, (Haziran, 2016), 35-45.
- Albayrak, Halis. *Kur’an’ın Bütünlüğü Üzerine*. İstanbul: Şule Yayınları, 1996.
- Albayrak, Halis. *Tefsir Usulü*. İstanbul: Şule Yayınları, 1998.
- Âlûsî, Ebü’s-Senâ Şihâbüddîn Mahmûd b. Abdillâh. *Rûhu’l-me’ânî*. 30 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, ts.
- “Berâat-i İstihlâl” *Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi* 1/398. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1997.
- Besyûnî, Abdulfettâh. *İlmü’l-bedî’ dirâse târîhiye ve fenniye*. Kahire: Müessesetü’l-Muhtâr, 4. Basım, 2015.
- Bikâî, Burhaneddin İbrahim b. Ömer. *Nazmü’d-dürer fî tenâsübi’l-âyât ve’s-süver*. 22 Cilt. Kahire: Dâru’l-Kirâb, ts.
- Bulut, Ali. “Arap Edebiyatında Berâat-i İstihlâl Sanatı”. *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8/3 (Haziran 2008): 77-88.
- Bulut, Ali. *el-Belâgatü’l-müeyyesserâ*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2014.
- Câhiz, Ebû Osmân Amr b. Bahr. *el-Beyân ve’t-tebyîn*. thk. Abdüsselâm Muhammed Hârûn Kahire: Mektebetü’l-Hânci, ts.
- Çiçek, M. Halil. *Delâletü esmâi’s-süveri’l-Kur’an’i’l-kerîm*. Beyrut: Müessesetü’r-Risale, 2001.
- Çiçek, M. Halil. *Kur’an Nasıl Bir Kitaptır*. İstanbul: Beyan Yayınları, 2007.
- Demirci, Muhsin. *Konulu Tefsire Giriş*. İstanbul: İFAV Yayınları, 2013.
- Derveze, Muhammed İzzet. *et-Tefsiru’l-hadîs*. 10 Cilt. Beyrut: Daru’l-Garbi’l-İslâmî, 2. Basım, 1421/2000.
- Dirâz, Muhammed Abdullah. *Kur’an’ın Anlaşılmasına Doğru*. çev. Salih Akdemir İstanbul: Mim Yayınları, 1983.
- Durmuş, İsmail. “İstitrâd”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23/401-402. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Durmuş, İsmail. “Tehallus”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 40/317-319. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Ebû Zehre, Muhammed. *Zehratü’t-tefâsîr*. 16 Cilt. Kahire: Daru’l-Fikri’l-Arabî, ts.
- Ebüssuûd, Muhammed b. Muhammed el-İmadî. *İrşâdü’l-akli’s-selîm ilâ mezâya’l-Kur’âni’l-Kerîm*. 9 Cilt. Kahire: Dâru’l-Mushaf, ts.
- Ezherî, Muhammed b. Ahmed. *Tehzîbü’l-luga*. thk. Muhammed Avd Mür’ib 16 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, 2001.
- Ferâhidî, Halîl b. Ahmed. *Kitâbü’l-‘ayn*. thk. Abdülhamîd Hindâvî 4 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2003.
- Hacımuftuoğlu, Nasrullah. “Berâat-i İstihlâl” *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 5/470. İstanbul: TDV Yayınları, 1988.
- Hererî, Muhammed el-Emin. *Hadaiki’r-ravhi ve’r-rayhân fî ravâbî ‘ulûmi’l-Kur’ân*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru Tavki’n-Necât, 2001.
- İbn Âşûr, Muhammed, Tâhir. *et-Tahrîr ve’t-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru’t-Tunusiyye li’n-Neşr, 1984.

- İbn Ebi'l-İsba', el-Mısırî. *Bed'ü'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Şeref. Mısır: Nahdatü'l-Mısır, ts.
- İbn Manzûr, Ebû'l-Fazl Cemâluddîn Muhammed b. Mukrim. *Lisânu'l-Arab*. 16 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Karaman vd., Hayrettin. *Kur'an Yolu Türkçe Meâl ve Tefsiri*. 5 Cilt. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2006.
- Kazvîni, Celâleddîn. *el-Îzâh fî Şerh-i Telhîsi'l-mifâh*. thk. İbrahim Şemsüddîn. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1424/2003.
- Kazvîni, Celâleddîn. *Telhisu'l-miftâh*. İstanbul: Eser Neşriyat ts.
- Kırca, Celal. *Hayatın İçinde Hayatla Birlikte Kur'an-ı Anlama*. İstanbul: Marifet Yayınları, 2010.
- Kutub, Seyyid. *Kur'an'da Edebî Tasvir*. çev. Kâmil M. Çetiner. İstanbul: Arslan Yayınları, 1997.
- Mevdûdi, Ebû'l-Alâ. *Tefhîmü'l-Kur'ân*. çev. Muhammed Han Kayani vd. 7 Cilt. İstanbul: İnsan Yayınları, 1996.
- Meydânî, Abdurrahmân b. Hebenneke. *el-Belâgatü'l-Arabiyye*. Dımeşk: Dâru'l-Kalem, 1416/1996.
- Nîsâbü'rî, Nizâmüddîn Hasen b. Muhammed b. Hüseyin. *Garâibü'l-Kur'ân ve reğâibü'l-furkân*. thk. Zekeriyya Umeyrât. 6 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1416/1996.
- Râgıb el-İsfahânî, Ebû'l-Kâsım, Hüseyin b. Muhammed. *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 2010.
- Râzî, Fahrüddîn, Muhammed b. Ömer. *Mefâtihu'l-gayb*. 11 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l Arabî, 1413/1997.
- Reşîd Rızâ, Muhammed. *Tefsîru'l-menâr*. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-Menâr, 3. Basım, 1367.
- Sâbü'nî, Muhammed Ali. *Safvetü't-tefâsîr*. 3 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, ts.
- Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. *el-İtkân fî 'ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed b. Ali 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadîs, 2006.
- Şimşek, M. Said. *Kur'an'ın Ana Konuları*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1999.
- Tantâvî, Muhammed Seyyid. *et-Tefsîru'l-vasîd li'l-Kur'ani'l-kerîm*. 15 Cilt. Kahire: Dâru'n-Nahda, 1996.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mesûd b. Ömer. *el-Mutavvel*. thk. Abdulhamîd Hindâvî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, ts.
- Teftâzânî, Sa'düddîn Mesûd b. Ömer. *Muhtasaru'l-me'ânî*. İstanbul: Salah Bilici, ts.
- Tırâblûsî, İbn Abdülhak el-Omerî. *Dürerü'l-ferâidi'l-müstahsene*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1439/2018.
- Tiyek, Fatih. *Kur'an'ı Anlamada Bağlamın Rolü*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Yazır, Elmalılı M. Hamdi. *Hak Dini Kur'an Dili*. 10 Cilt. İstanbul: Eser Neşriyat ve Dağıtım, 1979.
- Yılmaz, Mehmet Faik. *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münasebet*. Ankara: DİB Yayınları, 2009.
- Zemahşerî, Ebu'l-Kâsım Muhammed b. Ömer. *el-Keşşaf an hakâiki gavâmizi't-tenzîl*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2001.
- Zerkeşî, Bedreddîn Muhammed b. Abdullah. *el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrahim. 3 Cilt. Kâhire: Mektebetü Dâri't-Türâs, 1957.